

Agrarske zadruge na Slovenskem.

Dr. Francè Goršič.

Že enkrat in sicer tistikrat, ko sem govoril o agrarskih zadrugah in njihovi upravi pri nas Slovencih (Slov. Pravnik XXVI., leto 1910., str. 321. nasl.), sem izrazil mnenje, da je bila »Slovencem« gmajna to, kar je bila Nemcem »almenda«, ki se je pri nemških doseljencih na slovenskih tleh imenovala »gemeine Mark«. Prilastek tega nemškega tehničnega naziva je postal samostalni. Takšen je prešel v slovensko besedišče. Prvotno je bil v tem imenu zajedniški značaj agrarske zadruge imenitno naglašen. Ta pomen je beseda »gmajna« ponekod ščasoma izgubila. Na Gorenjskem ga nima več. Gorenjcu je »gmajna« gozd v obče, to se pravi, zgol označba za tisto kulturno vrsto je, ki jo imenujemo v pisnem jeziku gozd. Svet, ki ga označim z oznamenilom »gmajna«, je Gorenjcu zmerom gozd, toda ni, da bi moral biti ravno skupni gozd, ampak je lahko in je najčešče zaseben gozd. Govoré na primer, da hodi vsak kmet v svojo gmajno po drva. Gre za dvakrat prenesen zmisel, čigar prvi prenos je bil takrat izvršen, ko so izraz »gmajna«, ki je drugod pomenjal tudi pašne zadruge, umejili na gozdne zadruge t. j. na skupne gozdove. Na goratem in gozdnatem gornjem Kranjskem je bil ta proces menda zgodaj izvršen. Ako n. pr. v kamniškem okraju stopiš na kak višji vrh, ti terenski pregled v en mah izčara toliko fantazije, da je bilo njega dni za naseljevanje na tem ozemlju malo dolinskih oaz, dočim je bil ves ostali obširni prostor z gozdovi pokrit. Večje paše so bile le visoko gori v planinah, kjer so ščasoma nastale planinske zadruge. To pravico so imenovali »planino« in določali deleže po številu glav govedi. V dolini pa pašnih almend nič ali skoraj nič ni bilo. Skratka,

almende so bile v teh krajih le gozdne skupnosti. In vendar je gmajna tudi v teh krajih prvotno pomenila prav isto, kar je bilo Nemcem almenda. Te trditve ne oslabi čisto nič ugovor, da imamo dandanes obilo parcelskih skupkov, ki jih imenujejo »gmajna« ali »gmajnica«, ki niso gozdovi, ampak travniki in njive. Deminutiv »gmajnica« služi često za označbo onietnim travnikom n. pr. v davčni občini zaloški kamniškega okraja, kjer uživa komaj 90 arov velik travnik (parc. št. 207.) »po desetinah« enajst posestnikov tako, da kosi prvih devet vsak po eno leto zapored (ti imajo deleže po 2/20), a zadnja dva kosita vsako deseto leto skupaj (ta dva imata vsak 1/20); obsed tvori v tem primeru dvajset deležev enajsternih posestnikov, a ometa se travnik vsako 10. leto, zato velé: »letos gremo po desetino v gmajnico« (zaradi oznamenila »obsedno zemljišče« = Rück-sitzliegenschaft glej mojo razpravo »Napake izročilnih pogo-deb« v Slov. Pravniku XXX., leto 1914., str. 97.—98.) Na »gmajnici« v sosednji občini mlačanski (travniki parcele št. 200., 201. nasl.) je nastalo zaselje, ki se imenuje »Gmajni-ca«. Po ustnem izporočilu smemo sklepati, da gre v teh primerih za nekdanje, seveda majhne, gozdne skupnosti, katerih člani so gozd izkrčili in tla izmeliorirali, vsled česar se je moralo uživanje upravičencev prilagoditi novi kulturni vrsti. Kako bi si ináče mogli razlagati dejstvo, da v teh krajih nimajo nikakega posebnega termina za »ometne« travnike? (O nazivalu »ometni travnik« sem razpravljal posebe v članku »O pomenu glagola ometati v pravnem imenstvu«, ki izide v Slov. Pravniku). Primerov, da se imenujejo kompleksi travnikov in njiv po domače »na Gmajni« in slično, je na Gorenjskem obilo, n. pr. v kamniškem okraju: v vodiški Bukovici »Na gmajnskih njivah«, na špitališki Beli »Na spodnji gmajni«, na Hudem in v Radomlju »Na homški gmajni«, na loški Veliki Lašini »Na gorjni gmajni« in »Na spodnji gmajni«, v vodiški Vesci »Na gmajnicah« itd.; tu sem spada tudi ljubljansko predmestje »Na gmajni« (okolíš Opekarske ceste), — toda tudi v vseh teh primerih moreš po ustnih izporočilih in krajevnem položaju zaključevati, da so bile te parcele nekda j gozdovi in prejkone sami skupni gozdovi. Ti primeri niso nikaki protido-kazi proti naši trditvi, marveč celo podpirajo podmeno, da se

je prvotni pomen gmajne kot agrarske zadruge prenesel na skupne gozdove kot gmajne kat' exochén. Nadaljni ali drugi prenos zmisla s pomenom gmajna = gozd vobče (t. j. kulturna označba »gozd«) je proces, katerega žive priče smo sami mi, ki čujemo govorico kmetov.

Kjer so imeli že v starini velike komplekse skupnih pašnikov, tamkaj tega jezikovnega razvoja ne poznajo. Na Notranjskem in na vsem Krasu se je naziv »gmajna«, ki je gotovo tudi tukaj prvotno pomenjal vsako skupnost, izspecializiral ravno za pašne zadruge t. j. za skupne pašnike, in v vseh teh krajih rabijo oznamenilo »gmanjski jus«, da označujejo ž njim pravico do skupne pašnje. V teh delih slovenskih dežela ne prištevajo skupnega gozda »gmajni«, ampak imenujejo ga »skupni gozd« in pravico do njega »gozdni jus«. Še manj povoda so torej imeli, prenašati besedo »gmajno« na gozd vobče.

Kakor vsa slovenska pravna zgodovina, tako je tudi zgodovina naših agrarskih zadrug čisto v nemar puščena stvar. Še bolj nam mora biti žal, da nimamo znanstveno ugotovljenih spoznatkov o agrarski zadrugi, ker je hkrati zanemarjen tudi važen del naše agrarske ustave. Dasi se pravni sociolog izpostavi opasnosti, da ga bodo dolžili deduktivnega postopanja, si vendar ne morem kaj, da ne bi pri tej priliki omenil nekoliko podmen, ki nimajo druge namere nego to, da podnetijo znanstveno raziskovanje zgodovine agrarskih zadrug na Slovenskem. Jasno je pred vsem, da je bila rodbinska zadruga slovenski tip, a almenda, gemeine Mark ali gmajna nemški naselniški (bavarski) tip imovinske skupnosti. Razlika je bila ta, da se je solast slovenskih zadrugarjev raztezala na vso nepremakljivo imovino zadruge, na vso dédino ali baštino, dočim je bila individualna lastnina Nemcev do hiše in vrta in menda tudi do njiv, do slednjih vsaj deloma (troometno gospodarjenje, ometanje v gevanah), že razvita, ko so se naseljevali v naših krajih. Nadaljnja razlika je bila, da so tvorili zadrugarji rodbinsko in često tudi hišno zajednico, dočim je imela nemška almenda bolj značaj soseske.

Tisto veliko vprašanje, ki so nam ga naši pravni zgodovinarji dolžni znanstveno razrešiti, je vprašanje, kedaj je bil

gmanjski tip uveden v slovenske kmetije. Gotovo je seveda, da se je zgodilo to več stoletij potem, ko so bili Slovenci posedli svoje nove pokrajine. Nemški pravni zgodovinarji trdijo, da je mogočno nemško cerkveno in posvetno veleposestvo okoli l. 1000. pogoltnilo vse svobodnjake. Ni oporekati, da je bilo število njih veliko, ki so se komendirali (s komendacijo izročili) mogočnim zaščitnikom, toda zdi se, da ni poginil ves svobodni kmetijski stan Slovencev, katerih male posesti so bile ob vznožju alp številne, ampak da se je zlasti v Karantaniji ohranil še svobodni kmet, čigar obstanek ni bil preslab niti ni izključno zavisel od milosti državnih uradnikov. Napram troometnemu gospodarjenju Nemcev je bila slovenska zadruga brez dvojbe višje razvita stopnja agrarske ustave. Spojitev obeh oblik v eno samo je bila izključena. Še potem ni mogel nastopiti čas takega izenačevanja, ko si je bil Nemec priporil popolno zasebno last njiv in travnikov, zakaj ovira je bila že samo ta prevelika, da je nemško kmetstvo rapidno propadalo. Ako upoštevamo, da so se krčile tudi vrste slovenskih svobodnjakov, tedaj vidimo, da ni bilo prilike, da bi se bili obe kulturi izravnali.

Najstarejši podatki o korporacijah v Kamniku in Kostanjevici sezajo nazaj v konec srednjega veka in so, čeprav se listine tičejo meščanskih svoboščin, dokaz, da je tip agrarskih zadrug obstajal, in težko je misliti, da bi se bil izcimil ta tip v mestih prej, nego na kmetih. Upoštevati nam je tudi dejstvo, da so slovenske večje obstale do leta 1525., ko jih je nadvojvoda Ferdinand do konca zatrl, preodkazavši sodstvo graščinski gospodi, da je torej v prvi četrtini 16. stoletja s samostojnim kmetijskim sodstvom prestala tudi kmetijska avtonomna uprava v župah. Ako vzamemo vse te momente v pretres, se da zagovarjati podmena, da so slovenske kmetije propadale zaradi sistematičnega naseljevanja Nemcev, da je prva kriza, ki pa je pustila še mnogo slovenskih svobodnjakov, trajala do približno l. 1000. (zadružna doba), da so potem slovenske zadruge le počasi propadale, ker so imeli Slovenci še samo-upravo in samosodstvo v župah, da pa so nemile prilike (propast sodišč, nesrečni kmetijski punti itd.) nekako do konca 16. stoletja podjarmile do malega vse slovenske kmete (tlačanska

doba), iz katere dobe se je kmet zopet počasi dvigal do današnjega stališča s pomočjo odvez (almenska doba). Ravno »gmajne« so bile sukcesivne koncesije zopet se dvigajočemu kmetškemu stanu.

Problem ometnih travnikov in njiv na spolovini ni nič manj težak. Tudi tukaj nimamo nikakih znanstvenih doznatkov, na katere bi mogli opreti svoje zaključevanje. Domneva se, da so nastale te parcele po tem potu, da je več posestnikov sotrudno krčilo gozdove, bodisi tako, da so ti vdeleženci že lastovali gozd, bodisi tako, da so ledino z okupativnim krčenjem stoprv posedli. Zakaj leže na Dolenjskem takozvane njive na spolovini često na mejah katastrskih občin, bi bilo pojasnjeno, ako bi se dokazalo, kar se dosedaj samo zdi, da so se namreč ometne parcele večinoma stoprv potem izcimile, ko je več sosedov po skupnem sklepu melioriralo skupno ledino.

O izenačevanju slovenskega pa nemškega tipa gospodarjenja ni moči govoriti, marveč proces se je izvršil tako, da so najprej propadle slovenske zadruge, da je slovenski kmet postal nemški tlačan, in da so ga kot nemškega tlačana po potu odvez začeli gospodarsko osvobojevati ne več kot slovenskega zadrugarja, ampak kot asimiliranega gmajnarja. Da je dobi prve gospodarske osvoboditve tako brzo sledila doba narodnega probujenja, to je našega kmeta usposobilo za politični boj, v katerem se je ob razsulu Avstrije izkazal za dorastlega. Kot asimiliran gmajnar pozna slovenski kmet razen gozdnih in pašnih agrarskih zadrug in razen ometnih parcel zgolj individualno lastnino. Res pa je, da je v njem še močno prepričanje, da se od prednikov podedovana zemlja ne sme deliti. Nikdar pa menda ni bila gmajna akcesorij slovenske dedine v zadrugi.

Svoje podnete njim, ki jim je pravne zgodovine mar, naj s tem zaključim. Stvar je nujna, ker bodo pač v doglednem času vse agrarske zadruge v agrarskih delitvenih postopanjih razdeljene. Čas hipotez je minil, treba nam je znanstvenih raziskovanj o zgodovinskem razvoju agrarstva.

Kdor je o razmerah poučen, gotovo potrdi, da je mnogo še sedaj obstoječih in v zadnjih 40 letih od lokalnih komisar-

jev za agrarske operacije razdeljenih agrarskih skupnosti obstalo že pred kodifikacijo o. d. zakonika. Že prej sem se bil obrsnil ob nekatere, ki imajo meščanski značaj in mnogo skupne zemlje in ki se sklicujejo na pismene podelitve, svo-boščine in štatute, ki sezajo časovno v srednji vek. Te zadruge so ohranile ponosno ime »korporacija«, a tudi temu ustrezen značaj. Razen teh so pa tudi kmetske agrarske skupnosti, katerih obstoj se more zasledovati v 17. stoletje. Večina današnjih agrarskih zadrug je seveda nastala pri odvezah služnost-nih pravic kmetov šele v 19. stoletju, torej po uzakonitvi našega o. d. zakonika. Toda celo ta stvar še ni čisto nič preiskana. Tako vemo o agrarski zadrugi le malo več, nego to, da je institut nemškopravnega počela, realna skupnost, ki nje članstvo poteka iz deleža pri obsednem zemljišču, ta delež pa je trajno zvezan s posestjo upravičenske kmetije tako, da postane z golim dejstvom hkrati solastnik kompleksa zemlje, ki tvori obsedno zemljišče, kdor postane lastnik upravičenskega posestva.

Ceprav je bil ustroj nemškega občnega prava, obsed navzlic temu uzakonjevateljem o. d. zakonika ni bil ljub, ker so perhorescirali vsakršno domače pravo. Pittreichova zasluga je (Zur Geschichte des Immobilienrechtes seit der Kodifikation), da sploh vemo, da so zakonotvorci ta ustroj zares poznali. Poznali so ga, toda pustili so ga na cedilu tako, da so izrekli v Šu 503., ki ima napis »Uporaba teh določb na druge služnosti«, »da je pri pravicah lova, drvosečnje, kamenoloma in drugih služnosti istotako razmerno ravnati, kakor je ukazano glede pravice pašnje. Ako pa kdo meni, da more te pravice utemeljiti s solastnino, tedaj je o sporih, kadar bi radi tega nastali, odločati po načelih, ki so v poglavju o skupnosti lastnine«. Ta § je enakoglasen §-u 288. zahodnogališkega zakonika in Martinijevega osnutka, toda tamkaj se je nahajal tudi še naslednji vmesni stavek, ki ga v o. d. z. ni in ki se je glasil — glej naslednje razprte besede: »ako pa kdo meni, da more te pravice utemeljiti s solastnino, tedaj te pravice niso služnosti, marveč naravne posledice lastnine, in tedaj je, kadar bi radi tega nastali spori, odločati po načelih, ki so v poglavju o skupnosti lastnine.« Vrh-

tega so uzakonjevatelji o. d. z. izpustili ves § 287., ki je še določal: »Občina, ki je pridobila kako pašno pravico, je sicer upravičena, svoje prebivalce poljubno pustiti, da pasejo; kdor pa ne stanuje v vaški marki dotične občine, je iz pašnje izključen«. Pittreich zaključuje, da je bila uzakonjevateljem o. d. z. znana le pašna agrarska zadruga in da so razločevali dva primera: prvi primer, kadar pasejo vsi kmetovavci dotične občine, in drugi primer, kadar pase le več posestnikov dotične občine brez ozira na občinsko ustavo. Mnenja so bili, da v prvem primeru ni nobenega zasebnopravnega razmerja, ampak da je razmerje javnopravno. Drugega primera pa niso smatrali za služnost, ampak imeli so ga za način, kako uživajo pašnike solastniki. Zato so uvrstili ta primer med predpise o skupni lastnini. »Take pravice niso služnosti, ampak naravne posledice lastninske pravice«, te besede očitujejo, da niso dvomili o tem, da poteka pravica upravičencev, da pasejo, iz lastninske pravice upravičenskih zemljišč.

Zakonotvorci so prešli na dnevni red preko realnih skupnosti. Končni pasus v §-u 503. pač ni nikaka uredba naših kar nič lahko podpredeljivih agrarskih zadrug, ampak le nekakšno splošno navodilo je, nekakšna instrukcija pravnim sodiščem, naj takih pravic tistikrat ne smatrajo za služnost, kadar bi se pravdna stranka sklicevala na solastnino, marveč v takih primerih da se je treba odločiti za imovinsko skupnost. Zakaj tako, čemu tako, in prav za prav celo vprašanje: kako; vse, vse je obtičalo in ostalo negotovo. Zakonotvorci so torej čisto preprosto opustili misel, da je treba ta ustroj v zakonu urediti, in so s svojo avtoritarno veljavo zgol priporočili, naj sodniki v gotovem primeru realno skupnost svobodno proicirajo v imovinsko skupnost ozir. v solastnino. Da je bila ta projekcija zelo šibka, nekakšna preocnitev najbolj potoglave sorte, to jih ni motilo, ampak najbolj pglavitno jim je bilo ono, da bo pravna naprava narodnega prava ob razvoj in v nemar dejana. Pravo navad se je zdelo redaktorjem popolnoma nepomembno, in dovolj se jim je zdelo, da navržejo nekakšno prehodno interpretacijo za toliko časa, da bi zadnja agrarska zadruga prestala od vpliva prava, ki ga država ukazuje. Dr-

žavni zakon se je sovražen postavil v bran domačemu pravu ter ga je v zakonu prezrl, da bi ga zatrl.

Toda naš pravni institut je životaril dalje vkljub temu, da ga je prezirala tudi veda. Mesto da bi ga bile vse sile, ki so služile avstrijskim centralistom, kar brzo pripravile ob veljavo, je institut realnih skupnosti liki ugašajoča luč še enkrat vzplamtel, ko so prišle odveze kmetskih služnosti, v čemer bi marsikdo morda vzrl maščevalno povračilo višjih sil ali vsaj zabavno vlogo tistega, ki gre prošit potem, ko je bil sam odbijal. Izprva je postalo v praksi važno seveda le to vprašanje, ali se smejo z upravičenskim zemljiščem spojeni solastninski deleži kot realne pravice prosto odsvojevati, deliti, prenašati, skratka od upravičenskega zemljišča tako odločevati, da se obsedni delež pripiše drugi hiši ali osebi. Stara judikatura je razsodila, da se sme vse to pod enim samim tem pogojem, da s tem niso prizadete pravice zemljiškoknjižnih upnikov. Ta izrek vrhovnega sodstva je bil globok urez v realnopravni značaj agrarskih zadrug. Pomen je bil namreč od juridičnega bistva nekam drugam preložen, na zaščito tako zvanih pošteno pridobljenih pravic tretjih oseb, da le-te ne bi prišle v škodo. Praksa je s tem implicate zavrгла načelo realne vezanosti in proicirala na navadno imovinsko skupnost, ki je odsvojljivost deležev omejila le raz zemljiškoknjižno-tehnično motrišče publicitetnega principa in temu principu ustrezajoče praktične pravičnosti.

Tako je ščasoma prišla zakonodaji in vedi s kontermino proti agrarskim zadrugam še judikatura na pomoč. Agrarske zadruge so bile stoprv sedaj v popolnem razsulu. Odpri glavno knjigo katerekoli katastrske občine, ki vsebuje kako agrarsko zadrugo! Malokateri primer opaziš, da bi sodniki one dobe ne bili dovoljevali, da so deleže obsednih zemljišč zadrugarji odsvojevali, delili, izročevali, prenašali, odpisovali. Kaos je nastal v teh glavnih knjigah, tisti velikanski nered, ki je bil eden poglavitnih povodov okvirnemu državnemu zakonu pa deželnim zakonom o agrarskem delitvenem postopanju po lokalnih komisarijih, zakaj prevladovalo je že mnenje, da se glavne knjige brez kapitalne operacije nikoli več ne bodo spravile v red. Niti enoten ni bil način odpisovanja, kadar so razteleše-

vali stare obsede, ampak ravnali so zelo različno. Često so za odpisane deleže kot pravice otvorili nove knjižne vložke, ki so tako rekoč v zraku obviseli, zakaj poočititi pravico, da je s tem zemljiščem združen delež do obsednega zemljišča, zato ni bilo mogoče, ker zemljišča ni bilo. A v lastninskem listu so za lastnika vpisali kaj radi kar fizično osebo, s čimer so seveda med agrarske zadrugarje kooptirali neupravičence. Skratka, razmere so postale nejasne.

Teorija se ni brigala niti za zakonodajo niti za judikaturu. Niti knjištvo niti nauk se v onih časih nista nič pečala z ničemer drugim nego s spisanimi zakoni, v katerih realne skupnosti niso bile urejene. Ko je zaradi zakona o osnavljanju novih zemljiških knjig vprašanje vknjižbe realnih skupnosti postalo pereče, stoprv sedaj, vendar pa šele nekako okoli leta 1885., so se začeli zajemati za agrarske zadruge nekateri znanstveniki (Pittreich, Pfersche, Randa, Reich in dr.). Ko se je teorija zganila, je bilo že vse zamujeno, zakaj osnavljatelji zemljiških knjig niso dočakali nobenega pomembnega izcimka, marveč so svoje delo dovršili, preden je teorija sploh kaj dognala. Teorija pa je vrhu vsega ostala tako nepopolna, da je Pittreich v svoji prej rečeni razpravi ugotovil, da so nerešena prav vsa važna vprašanja in sicer:: ali je konstrukcija sploh dopustna, da se solastnina, ergo lastnina, nekako tako stvarnopravno zveže s posestjo neke druge nepremičnine, kakor na pr. pravice zemljiških služnosti; ali se mora in zakaj se mora dopustnost, vezati na realnopraven način solastnino, umejevati na pašne in gozdne skupnosti; ali se sme ta vez pogodbeno ustanoviti ali je marveč treba, da mora vez nastati na drug način, morda celo na tak način, da dandanes takega postanka sploh več ni. Dalje so še vprašanja, kako je mogoče razvezati realnopravno vez in sploh imovinsko skupnost, češ, solastniki so kajpada imovinska skupnost po XVI. poglavju drugega dela o. d. zak., toda uživalne pravice so takega značaja, kakršnega imajo zemljiškoknjižne služnosti. Ko tudi gospodarski značaj (§ 485. o. d. zak.) veli, da naj bodo take pravice od gospodnje stvari in od služne stvari neodločljive, pa nasprotuje temu načelu časovna razveza skupnosti (§ 831. o. d. zak.), zlasti razveza zaradi smrti. Skratka: juris-

prudenca ustroju realnih skupnosti ni bila kos. Vse konstrukcije so se izjalovile in so omahovale sedaj sem sedaj tja.

Pri tolikšnem zanemarjanju zakonodaje, judikature, vede in nauka ni bilo prav nič čudno, da ni bilo nobene trdne podlage, ko so začeli delati nove zemljiške knjige. Kakor da bi hotela zmedo nalašč večati, je muhasta usoda dejanske razmere pri agrarskih zadrugah na Slovenskem včasih do nejasne mere zamotala. V prvi vrsti mi je tukaj omeniti oni znani primer s Krasa, ko se je pojem agrarske zadruge s pojmom politične občine, oziroma po letu 1850. s pojmom podobčine, ki je bila pripojena upovečani občini, samo zategadelj skontaminiral, ker je v teh krajih, zlasti na prejšnjem Notranjskem, veljal za upravnika agrarske zadruge tako zvani »podžupan«. Zajemljivo je, da ta-le upravnik realne skupnosti često ni bil politični podžupan, t. j. tisti občinski odbornik, ki so ga volili po občinskem volilnem redu volilni upravičenci podobčine kot samostalnega volilnega okrožja, marveč naš upravnik je bil le načelnik takozvanega gospodarskega odseka, organa, ki je imel zgolj gospodarskotehnično področje, ne pa niti najmanjšega stika s področjem političnega podžupana. Naravnost naključje je bilo, kadar sta bili obe funkciji združeni v eni osebi, politični podžupan in načelnik gospodarskega odseka. Ljudska etimologija, da ne rečem analogija, je prenesla naziv »podžupan« od političnega podžupana na načelnika gospodarskega odseka, ker je menda funkcije zadnjega smatrala za bolj tehtne od funkcij političnega podžupana. Da je načelnik gospodarskega odseka zadobil to prevago, k temu mu je prav gotovo pripomogel ugled, ki ga je imel kot upravnik vaških realnih skupnosti, na notranjskem Krasu navadno dveh in obeh bogatih z obširno zemljo, namreč gmanjske, t. j. pašne ter gozdne zadruge. Pa to je posebnost s Krasa.

Poglavitno je to, da je marsikod v naši domovini uprava agrarskih zadrug pomešana z upravo javne ali občinske imovine. Da je treba takšno promiskualno gospodarstvo javne dobrine pa zadružnih naprav razločiti, za to sem zastavil svoj čas pero v »Slov. Pravniku« l. 1910. (XXVI.) str. 321. do 330., vendar pa moram pristaviti, da sem tistikrat o agrarskih zadrugah malo več vedel, kakor kar sem bil na kranjskem in

primorskem Krasu videl. Kasnejše moje službovanje na Dolenjskem in Gorenjskem me je dovedlo do prepričanja, da je na Kranjskem vobče še živa zavest, da so agrarske zadruge zasebnopravni ustroji, sporadično pa naletiš na primere, ki govore o javni dobrini ali o občinski lastnini. Mnogo češče pa najdeš primere, kjer »župani« upravljajo »gmajne«.

Zajemljivo poroča o pašnih zadrugah na Štajerskem Martin Žunkovič v svojem delu »Die Slaven ein Urvolk Europas« (6. izdanje, str. 40.): »Ker poznam razmere v svoji domovini, naj jih tukaj objavim, kakor sem jih videl in poizvedel, zakaj vredne so, da jih otmem pozabljenju. — Kjer je v občini skupna paša, oskrbuje gospodarstvo »župan«, čigar posel ometajo vsi pašni upravičenci med seboj za eno leto. »Župan« vdinja občinskega pastirja, pregleduje število pasoč se živine, da ne bi kdo nepristojno ali nenavadno mnogo živine gonil na pašo, on pobira zakupnino pašnih zakupnikov, oddaja gnoj, ukazuje raboto, kadar jo je treba na gmajni opraviti (jarek izčistiti, ograjo ali plot popraviti itd.), in odrajuje zemljiški davek. O vseh svetih se zbere »sosečka« vseh upravičenih sosedov in tudi občinski pastir pride na ta zbor, ki ga »župan« kakor treba pogosti in mu položi račun o svojem upravljanju; pastirja plačajo takoj z žitom, kakor je bilo dogovorjeno, včasih tudi deloma z denarjem; mezdo preračunajo po številu odrasle pašne živine; poteni se pogovore o predlogih, tožbah in drugih stvarnih rečeh. Na to se posel za prihodnje leto odda tistemu, na katerem je vrsta.« Ne dvomim o tem, da je tukaj »sosečka« v prav isti obliki ohranjena, kakor je na Zgor. Štajerskem ohranjena kot »Nachbarschaft«, t. j. po analogiji korporacij. Meni se zdi, da soseske (sosečke) ni spravljati v zvezo z občino, kakor sicer trdi Pittreich, niti ne morem pritrditi Žunkoviču, da je ta-le »župan« še zadnji izvirni ostanek najstarejše občinske organizacije; marveč zdi se mi mnogo bolj verjetno, da je ime načelniku soseske zato ostalo, ker je bila uprava »soseske« z upravo občine pomešana dolge dobe, zlasti tačas, ko je bil krog »sosedov« pa »občinarjev« v mali občini popolnoma enak.

Da na slovenskem Štajerskem razmere niso drugačne, kakor na Kranjskem, mi potrjuje d o p i s z naslovom »K a j

je soseska« (»iz pravniških krogov na Štajerskem« v »Slov. Narodu« z dne 13. aprila 1921., št. 82.), kjer člankar trdita, da so razmere zelo zamotane, pledira proti zasebnopravnemu značaju »sosesk«, in zahteva, da se drugi dodatek h kranjskemu občinskemu redu razširi na štajersko ozemlje, dotlej pa se ravna po »stari šegi« in »ukazu«, t. j. sklicevanju volivcev, ki imajo vsak po en glas in ki odločajo z večino vseh enakovrednih glasov. Člankar navaja naslednje primere. Leta 1877. sta se zaradi svojih »gmajn« sprli Šmarjeta in Trnovlje pri Celju, toda deželni odbor in namestništvo v Gradcu sta razsodila, da nima občina s premoženjem sosesk ničesar opraviti, češ, § 11. obč. r. pravi: »Pravice do lastnine in užitka, katere imajo celi razredi občanov ali posamezniki, ostanejo kakršne so«. Leta 1875. je občinski odbor v Št. Pavlu pri Preboldu prodal neko zemljo od soseskine gmajne s privoljenjem soseskinih volivcev. A leta 1884. je v neki soseski (kateri?) soseskin župan (torej isti »župan«, ki ga Žunkovič navaja) sosedom »ukazal«, ki so se zbrali in na »sajah« (sejajh) sklenili, naj se neki kos soseskine zemlje proda. Na to je kupnoprodajno pogodbo podpisal »župan« te soseske (ne predstojnik občine), razen njega pa še dva soseda, a občinski predstojnik je pogodbo potrdil s pristavkom, da se je sklenila po stari šegi, t. j. po ukazu (sklicanju) volilnih upravičencev. Sosed, ki je proti veljavnosti kupne pogodbe tožil, je pravdo na vrhovnem sodišču izgubil. Leta 1889. so na Dunaju prisodili občinskemu odboru teharskemu upravo gmajne ledinske soseske. Nekateri posestniki teharske vasi ali soseske »Za ledino«, to je zemljišča okoli cerkve Sv. Štefana na Teharjih, so se bili tožili s teharsko občino, ki sega od Štor do Zavodnje pa od Bukovega žlaka do Gore, Bavča in Srebotnika ter Žirovišč. Šlo je za to, ali je Ledina last Teharčanov kot soseske nekdanjih plemičev (primeri Turopolje!) ali pa je last vse občine. Na zadnji inštanci je bilo razsojeno, da je lastnica Ledine samo soseska, ne občina teharska, da pa ima oskrbovati Ledino in gospodariti na njej občinski odbor z županom; vendar dohodki gredo soseski.

Iz rečenih primerov sledi, da moramo vprašanje lastnine gmajn strogo ločiti od vprašanja uprave gmajn. Gotovo je

bil čas, ko je vprašanje uprave često odločilno, zmerom pa kot važen znak vplivalo na razsojanje vprašanja, čigava je lastnina gmajne. Kako se je vprašanje o lastnini reševalo, ko so osnavljali nove zemljiške knjige, o tem bom obširno govoril. Posehmal je vprašanje lastnine rešeno. Kjer je še dandanes dvomno, tam je nejasnosti položaja kriva zgolj uprava, ki je ni imel v rokah izvoljeni ali sodno imenovani upravnik (§ 836. o. d. zak.), marveč kak drug funkcionar, dasi javnopraven organ, katerega pa so sodišča (primeri odločbo vrhovnega sodišča dunajskega od 6. aprila 1909, opr. št. Rv. VI. 43/9) vedno držala v tem poslu, ker so »smatrala dosedanji dolgoletni način upravljanja obsedne zemlje za pritrjevanje pretežne večine upravičencev« (§ 833. o. d. zak.).

Dospeli smo do tistega prvega tipa, ki se krije s prvim primerom uzakonjevateljev našega o. d. zak., s primerom namreč, kadar pasejo vsi kmetovavci dotične občine, in ko baje ni nikakega zasebnopravnega razmerja. Stvar si moramo tako predočevati, da je bila doba, ko je obsežala občina gotovo število kmetov, ki je vsakemu od njih pristajal neki delež vaše marke. Krog kmetov-posestnikov je bil enak obsedu gmajnarjev-upravičencev. V tej dobi je bilo samo oh sebi težko, razločevati javno dobrino, oziroma občinsko imovino od zasebne lastnine neke zadruge, katere člani so bili vsi občinski posestniki. Še laže se je bilo odločiti za pojem javne dobrine tam, kjer so bile razmere komplicirane, kakor na Krasu. V teh krajih je prišla razlika do zavesti ljudi mnogo kasneje in često šele v 19. stoletju, ko so se v občini naseljevali novodobni kočarji (bajtarji, kajžarji). Ne bo od škode, ako pri tej priliki mimogrede opozorim tudi še na to, da je starejša oblika slovenskih kočarjev, takozvanih podružnikov (prav za prav podružnikov, t. j. članov poddruštva) še popolnoma v tajnost skrita partija naše pravne in agrarne zgodovine. V naprej je bilo gotovo, da se bodo zemljiškoknjižni komisarji kaj radi odločevali za projekcijo agrarskih zadrug na javno dobrino, saj so uredniki o. d. zak. naravnost tirali stvar v to smer, ker so trdili, da spada ta primer v politično zakonodajo. Izvzeli so kot primer zasebnega prava (§ 503. o. d. zak.) le drugi primer, kadar bi se kdo v pravdi skliceval na solastnino. Kolikokrat

so se komisarji odločili za rečeno projekcijo, se dandanes pač ne da več dokazati, ker se nesporna trditev vseh udeležencev, da gre za javno dobro, po tolikih letih ne da več varno pretresovati. Nikakor pa ni dvomiti, da se je včasih poizvedbeni zapisnik pod sodnikovim vplivom ponemiloma sestavil in podpisal tako, da je svet, scilicet obsedno zemljišče realne skupnosti, javna dobrina. Toda ako sodimo per exclusionem na podlagi primerov, o katerih bomo še govorili, se nam zdi, da so bili primeri vendarle bolj pičli, nego so si morda to stvar svoj čas predstavljali uzakonjevatelji o. d. z., ki seveda niso niti sanjali o tem, da bodo »gmajne« delale preglavico še čez sedemdeset let pri spisovanju novih zemljiških knjig.

Več pa je bilo menda primerov, v katerih so komisarji za osnavljanje zemljiških knjig do konca domislili misel o občinski lastnini. V poizvedbenem zapisniku so ugotovili, da je dotični pašnik ali gozd »od pamtiveka« last občine, ker ga uživajo vsi občinarji. Za lastnico zemljiškoknjižnega vložka so vknjižili politično občino. Od primerov, katere sem izsledil, naj opozorim na dva zelo znamenita primera, katera sem bil omenil tudi že v »Slov. Pravniku« l. 1910. XXVI., str.330. Mesto postojnsko (prej trg) je vknjiženo za lastnika na zemljišču, ki leži na gori Soviču, na mogočnem oboku, ki openja slavno postojnsko jamo, katera bi po vsej pravici morala biti last postojnskih upravičencev, toda pripetile so se bile napake, ki so postojnsko pašno zadrugo pripravile ob to bogastvo na korist erarja. Trg ilirskobistriški (prej vas) je vknjižen za lastnika precejšnjega skupka ograd nad Suško rebrijo (tik nad trgom). V obeh primerih, v postojnskem in bistriškem, se da dognati, da v času, ko so se osnavljale postojnske in bistriške zemljiške knjige, krog občinarjev nikakor ni bil identičen s krogom upravičenskih posestnikov, marveč ta-le krog je bil mnogo manjši od onega. Kjer so bile razmere take, se je ožji krog kar brzo znašel v zajednici skupnih interesov; kjer pa so se gmajnarji tako organizirali, tam je bila od kodifikatorjev za prvi primer priporočena projekcija na javno dobro izključena. V teh primerih se je bilo odločiti za zasebnopravno ureditev, in zelo interesantno je, da so sodniki iztaknili rešitev, ki je bila prej omenjenemu javnopravnemu razmerju najbolj blizka in

sorodna: proglasili so občino za zasebnopravno lastnico obsebnega zemljišča. Udeleženci se največkrat tej ureditvi niso zoperstavljali. Morda se jim je zdelo katerikrat še imenitno, da je ugledni komisar to stvar tako upreprostil. Posledic takšne vknjižbe pač niso poznali, in neznana jim je bila druga ustrezna rešitev knjižnotehnične zagonetke. V teh primerih je bila politična občina (podobčina) predstavnica občinske marke. Realna skupnost je bila proicirana na zasebno lastino občine. Ustna izporočila pripovedujejo o tej in oni taki občini, da so trajali prepiri še dolgo vrsto let, ker so se domačini branili prihajacev. Največkrat je bila stvar tako se uredila, da so začele občine dajati ves svet v zakup, a zakupnino so sprejemale med občinske dohodke.

Na primorskem Krasu niso redki kraji, kjer je praksa ravnokar rečene primere pognala v drugo strugo. Odvisno je bilo od tega, ali so znali upravičenci odločno varovati svoje interese, pa od tega, ali se je komisar dobro zavedal dejstva, da je upravičencev primeroma malo in da morajo te predprave ostati le njim, ki so beati possidentes. V poizvedbenih zapisnikih bereš včasih, da so upravičenci kaj strumno protestirali proti temu, da bi obsedno njihovo zemljišče vsak užival. Zahtevali so od sodišča, da stvar tako uredi, da jih bo tudi posehmal to zemljišče uživalo njih 10, 15 ali tudi več, nikdar pa ne premnogo. Tu imamo šele tisti drugi primer, ki so ga uredniki o. d. zak. smatrali za način uživanja solastnikov, t. j. za naravne posledice lastnine. Sledeč avtoritarnemu navodilu so sodniki v zadovoljnost udeležencev vknjiževali za lastnike ugotovljenih deležev obsebnega zemljišča imenoma navedene upravičence, torej lastnike brez nobene realne vezi. Glede celote veljajo ti solastniki za eno samo osebo (§ 361 o. d. zak.) in tvorijo imovinsko skupnost po XVI. poglavju drugega dela o. d. zak. Projekcija na solastnino brez realne vezi bi se lahko imenoval ta primer.

Na ozemlju nekdanje kranjske kronovine najdemo redoma neko drugo rešitev težkega knjižnotehničnega vprašanja, tisto, ki jo je bilo po Pittreichovem izporočilu kot eno od dveh priporočljivih oblik nasvetovalo predsedništvo okrožnega sodišča v Ogrskem Gradišču in ki dokaj dobro spaja obadva zna-

čilna momenta, imovinsko skupnost in realno vez. Po tej instrukciji so imela sodišča agrarske zadruge smatrati ali za korporacije — to je dalo menda povod, da so ponekod v alpskih deželah vknjiževali soseske t. zv. Nachbarschaften za lastnice, in se po mojih mislih Pittreich moti, ker spravlja ta pojav v zvezo z nazorom kodifikatorjev, t. j. s projekcijo na občino — ali pa za realno vezano imovinsko skupnost vsakočasnih lastnikov upravičenskih kmetij. Realno vezanemu značaju agrarskih zadrug ustreza gotovo najbolj zadnja rečena vknjižba. V lastninskem listu B obsednega zemljišča so kot lastniki deležev brez krstnih in rodbinskih imen vpisani »vsakokratni lastniki« gotovih, po knjižnih vložkih označenih t. j. upravičenskih zemljišč, a v posestnih listih A vložkov za upravičenska zemljišča je vknjiženo, da je »s posestjo tega zemljišča združena solastninska pravica« glede obsednega zemljišča po nekem in sicer istem deležu, ki je z vlomkom izražen v lastninskem listu rečenega zemljišča. Kako poočitovati realno vezane imovinske skupnosti v mejah veljavnega občnega zemljiškoknjižnega zakona, to vprašanje je raz zgolj knjižnotehnično stališče s tem povoljno rešeno. V toliko je formalni zakon prekosil materialno pravo, ki realnih skupnosti ni bilo izobličilo v svojski pravni institut. Ni torej tako napačen izrek, da so realne skupnosti plod — zemljiškoknjižnega prava, ki je odrinilo prejšnje projekcije izvojevavši pravnemu institutu priznanje svojskega obstoja, toda — se vpraša — po kakem potu, če se postaviš na stališča prava države t. j. našega o. d. z.? Po potu nadaljne projekcije solastnine na realnopravno vezano solastnino. Materialno pravo je v zadregi in ne ve, kam bi od same vrtavice. Vpičeno je v protislovju in ne more nikamor.

Duh in namen realnopravne vezi ter gospodarski razlog da bodi vez večna v prid upravičenski domačiji, ti momenti so v zadnjem desetletju minulega stoletja judikaturu pritirali do obotavnega, potem pa nekako od l. 1900 dalje povsem trdnega spoznatka, da je pravilno zgolj načelo neodločljivosti pravic, ki potekajo iz obseda. Gotovo ni bil brez vpliva tudi pomislek, da je postajal nered v jedva osnovanih zemljiških knjigah zmerom večji, ker so tako nepremišljeno in često odpisovali dele-

že od upravičenskih zemljišč. Ker veda ustroja realnih skupnosti ni kreirala niti gojila, je bilo treba z dialektično premetenostjo ustvariti konstrukcijo za bastarda, ki je kmalida terjal novih zakonov. Poslužili so se nalične metode (analogije) pa §-a 485. o. d. z. ter so izrekli, da glede izprememb osnovne imovine ta § ne velja zgolj za služnostne pravice, marveč z vseni posledicami neodločljivosti, neprenosnosti in nedeljivosti prav tako tudi za agrarske zadrugne deleže, češ, to so stvarne pravice, ki morajo liki pritekline na večne čase združene ostati s posestjo upravičenskih kmetij. Judikatura je s tem proicirala realno skupnost v služnost.

Razen kmetskega preužitka ga na Slovenskem ni pomembnega pravnega ustroja, da bi bil bolj v nemar puščen, nego je agrarska zadruga oziroma v širšem smislu: realna skupnost. Seveda agrarske zadruge nimajo bodočnosti, ker se da planinska pašnja organizirati izdaleč bolj moderno, a ostale agrarske zadruge se rušijo kot žrtve denarnega gospodarstva pod sekalom lokalnih komisarjev, ki jim je mar agrarskih operacij. Prihodnja zakonodaja morda tej pravni napravi ne bo posvečala mnogo pozornosti, toda kar nič ni dvomiti o tem, da bo treba gotovih prehodnih določil. Mnogokaj pa se že ne tiče tako zvanega živečega prava, ampak že spada v delavnico pravnega zgodovinarja, ki ima veliko polje pred seboj, da izsleduje vprašanja, katerih sem se gori le dotaknil. Na to opozoriti, se mi je zdela dolžnost, ker je treba položiti temelje naši agrarski ustavi.

Univ. prof. dr. Metod Dolenc.

Kazenskopravno zakonodajstvo po prevratu in Slovenci.

C. Beccaria je pred poldrugim stoletjem zapisal v svoji sloveči razpravi »dei delitti e delle pene« besede, ki veljajo pač še danes: »Druga pot sprečiti zločinstva je ta, da naj se izvršujoča oblastva interesirajo bolj za izpolnjevanje zako-